Діно БУДЗАТІ

ПОБАЧЕННЯ З ЕЙНШТЕЙНОМ

Пізнього вечора минулої осені Альберт Ейнштейн прогулювався бульварами Прінстона. Скінчився довгий день напруженої праці, 1 вчений нарешті опинився на самоті. І саме тоді сталася з ним найдивовижніша річ. Раптом, без жодної на те причини, його думка, що досі блукала по всіх усюдах, наче спущений з ланцюга пес, набрела на те, чого він марно шукав протягом цілого свого життя. Ейнштейн побачив перед собою так званий викривлений простір і міг оглянути його спереду і ззаду, як от ви номер цього журналу.

Одні люди твердять, ніби наш розум не здатний осягнути кривизну простору, його довжину, широту, товщину, а тим більше уявити той таємничий четвертий вимір, існування якого доведено, але який недоступний людському родові. Словом, це щось подібне до замкнутого в собі муру, і людина з її допитливим розумом, скільки б не йшла на його приступ, приречена тільки битися головою об цей мур. Подолати його не вдалось би ні Піфагору, ні Платону, ні Дайте, якби вони жили ще й тепер — істина вища від нас.

Інші, навпаки, твердять, ніби після довгих років ревної праці, копіткого труда це можливо зробити одним гігантським зусиллям мозку. Саме так учений-відлюдник, — поки світ божеволів, поки густо куріли поїзди і домни, і гинули мільйони на війні, і в сутінках міських парків цілувалися закохані, — цей учений завдяки героїчному розумовому напруженню — принаймні, так каже легенда — зумів побачити (можливо, лише на коротку мить, так наче йому вдалося піднестися над безоднею, що відразу ж затягла його знов), побачити й роздивитися викривлений простір — незбагненну таїну сотворіння.

Але це відкриття супроводжувала глибока тиша, і ніхто не вітав відважного генія. Не було ні фанфар, ні журналістів, ні нагород, оскільки усвідомити свій тріумф було під силу тільки самому вченому. Він міг сказати: я побачив викривлений простір, але я його не задокументував, не сфотографував, і тому в мене немає жодних доказів його існування.

Але коли трапляються такі хвилини, хвилини цроріву думки крізь вузьку шпарку в стіні в недоступний нам світ, коли те, що спочатку було тільки мертвою формулою, народженою і виношеною поза нами, стає нашою власною плоттю, о, тоді — зникають усі клопоти, пов'язані з нашим буттям у трьох вимірах, і ми відчуваємо (яка могутня все-таки людина), як ми наближаємося і стаємо причетними до вічності.

Саме такі почуття й переживав Альберт Ейнштейн того погідного жовтневого вечора, коли над містом розстилалося кришталево-чисте небо, коли тут і там починали іскритися, змагаючись із сяйвом Венерн, спокійні глобуси вуличних ліхтарів, і серце, цей втомлений м'яз, раділо,, що на його долю випала честь такого відкриття. Хоч він був чоловіком мудрим і не прагнув слави, але й він у цю мить відчував себе вищим від сірого натовпу; так найбідніший з усіх бідняків раптом виявляє, що його кишені важкі від золота. І почуття зверхності оволоділо ним.

В ту ж мить — можливо, в покару за гординю — таємнича істина зникла так само раптово, як і з'явилася. Водночас Ейнштейн побачив, що опинився в якійсь незнайомій місцевості. Перед ним тягнувся бульвар, оточений двома рядами живоплоту, де не було жодного будинку, жодної вілли чи халупи. Стояла там лише бензоколонка, розмальована жовтими й чорними смугами, з яскравим скляним ковпаком. Поруч, на дерев'яній лаві, чекаючи на клієнтів, сидів негр. На ньому був фартух і червона бейсбольна шапчина.

Коли Ейнштейн проходив мимо, негр підхопився і покликав його:

— Пане!

На ногах він здавався дуже високим, навіть вродливим, становлячи собою чудовий взірець африканця. В акварельній голубизні вечора білим вогнем світилася його усмішка.

— Пане, — мовив негр, — у вас не знайдеться вогника? — І показав недокурок.

— Не палю, — відповів Ейнштейн, зупинившись від подиву.

— То, може, ви дасте мені на чарку?

Він був молодий, дужий, неотесаний. Ейнштейн марно понишпорив у кишенях.

— Не знаю... не взяв... на жаль... не маю звички...

І зібрався йти.

— Все одно, спасибі, — сказав негр. — Але, перепрошую...

— Чого тобі ще треба? — спитав Ейнштейн.

— Мені потрібні ви. Я, власне, тут саме для цього.

— Я потрібен тобі? Але з якої речі...

Негр пояснив:

— Мені справді потрібні ви, але це дуже секретна справа.

Його зуби біліли, як ніколи, мабуть, через те, що були якісь особливо сліпучо-білі — вже зовсім стемніло. Він нахилився до вуха Ейнштейна.

— Я диявол Ібліс, — пробурмотів він, — ангел смерті, і прийшов по твою душу.

Ейнштейн від несподіванки ступив крок назад.

— У мене таке враження, — сказав він різко, — що ти, хлопче, забагато хильнув.

— Я ангел смерті, — повторив негр. — Дивись, якщо не віриш.

Він підійшов до живоплоту, зірвав гілку, і через кілька секунд листя втратило свій колір, скрутилося і почорніло. Негр дмухнув — і листя, стебла, гілочки вмить розлетілися на всі боки. Ейнштейн навіть не встиг здивуватись.

Потому хитнув головою і сказав:

— Хай йому чорт! Ну, коли так, то... Але невже саме сьогодні, в цей вечір... просто на вулиці?

— Таке маю доручення.

Ейнштейн озирнувся: навкруги не було живої душі. Бульвар, байдужі ліхтарі 1 десь там, у глибині перехресть, далеке світло фар. Подивився на небо — воно було ясне і звичне, і сяяли знайомі сузір'я. Тільки Венера чомусь померкла.

— Послухай, дай мені з місяць часу. Я саме збирався скінчити свою роботу. Прошу тебе — не більше місяця.

— Те, що ти хочеш відкрити, — сказав негр, — ти відразу побачиш т а м. Варто тобі тільки піти зі мною.

— Це не одне й те саме. Який сенс має те, що ми можемо дізнатися там, без ніяких зусиль? Моя робота все-таки являє собою щось, хіба ні? Я поклав на неї тридцять років, і мені не вистачає лише кількох тижнів.

Негр криво посміхнувся.

— Кажеш, кількох тижнів не вистачає? Але не здумай заховатися кудись через місяць. Я знайду тебе, навіть якщо ти заб'єшся в найглибшу на світі шахту.

Ейнштейн хотів ще щось запитати в нього, але негра вже й слід прохолов.

...Місяць довгий, коли ти чекаєш на кохану людину, і короткий, коли знаєш, що має прибути посланець смерті. Коротший від подиху. Рівно через місяць, увечері, Ейнштейн побрів на місце умовленої зустрічі. Та сама бензоколонка, лава і негр, тільки тепер він натяг стару військову шинель. Справді — похолоднішало.

— Я прийшов, — сказав Ейнштейн, торкнувши його за плече.

— А робота? Встиг закінчити?

— Ні, — гірко сказав учений. — Дай мені ще один місяць! Цього разу мені вистачить. Я певен, що мені це вдасться. Віриш — я день і ніч не розгинав спини і все-таки не встиг. Тепер мені потрібно зовсім небагато.

Негр, не обертаючись, знизав плечима.

— Ви всі однакові, люди. Завжди чимось невдоволені. Тільки й умієте стояти на колінах, щоб якось відтягти розплату і заслужити помилування. Та ще шукаєте зручний привід...

— Але ж робота, над якою я працюю, дуже важка. Ще ніхто в світі...

— Знаю, знаю, — урвав його ангел смерті. — Ти, не інакше, як шукаєш ключі до універсуму, хіба не так?

Мовчанка. Туман, зимова ніч, холод, розпач, непереможне бажання залишитися вдома.

— Ну, то як? — спитав Ейнштейн.

— Що ж, іди... Але місяць пролетить швидко.

Справді, чотири тижні минули так, як одна мить.

Грудневого вечора вперше задув пронизливий вітер, що ніс із собою мороз і зиму. Жалібно похрускували на асфальті останні блукальці — золоті й пурпурові листочки. В ученого, вибившись із-під берета, тріпотіло на вітрі пасмо сивого волосся. Ось вона — бензоколонка і поруч негр у в'язаній шапочці. Він похилив голову і підібгав ноги, здавалося, ніби він спить.

Ейнштейн підійшов ближче, боязко торкнув його за плече.

— Ну, от і я.

Негр зіщулився у своєму обшарпаному пальті, зуби цокотіли від холоду.

— Ти?

— Так, це я.

— Ну, тепер скінчив?

— Дякуючи богу, скінчив.

— Отже, завершено гру? Знайшов те, чого шукав? Відкрив таємницю всесвіту?

Ейнштейн кашлянув.

— Звичайно, — пожартував він. — У певному розумінні, можна сказати, що тепер всесвіту ніщо не загрожує.

— Ну то ходімо. Ти готовий до подорожі?

— Звичайно! Адже ми так домовилися..

Раптом негр схопився з лави і розреготався класичним негритянським сміхом. Потім так штрикнув Ейнштейна пальцем у живіт, що той мало не поточився.

— Іди, іди собі, старе луб'я? Вертайся додому, та швидше, якщо не хочеш схопити запалення легенів... Ти мені більше не потрібний.

— Ти покидаєш мене? Навіщо ж ти тоді влаштовував усю цю комедію?

— Бачиш, важливе було одне: щоб ти скінчив свою роботу. І тільки. Тобі вдалося це зробити. Хтозна, коли б ти її завершив, якби тебе не підганяв страх.

— А моя робота? Вона, по-твоєму, нічого не варта?

Негр посміхнувся:

— Як на мене, то ні. Але вона цікавить тих, що вгорі, верховних демонів. Кажуть, що вже перші твої відкриття були надзвичайно корисні для нас... Ти не винен, але так воно вже є. Подобається тобі чи ні, дорогий професоре, але ти приніс велику користь пеклу. Тепер ми доручаємо тобі...

— Дурниці! — сказав роздратовано. Ейнштейн. — Чого ви шукаєте на цьому безневинному світі? А до того ж мої відкриття — це сухі формули, чисті абстракції, котрі нікому не можуть заподіяти зла.

— Молодець! — гаркнув Ібліс, знову ткнувши його пальцем у живіт. — Молодець! То мене, по-твоєму, прислали сюди даремно? Тобі здається, що вони помилилися? Ні, ні, ти добре попрацював. Там, угорі, будуть задоволені... О, якби ти знав!

— Що знав?

Але той уже щез. Щезла й бензоколонка. Не стало й лави. Була тільки ніч, вітер, і десь далеко, внизу, безупинний рух автомобілів. У Прінстоні, штат Нью-Джерсі.

ВСЕСВІТ. — 1978. — № 2.

ПАХЛЬОВСЬКА Оксана, переклад з італійської, 1978.